

NAROD HOĆE DA SRUŠI REŽIM: RAZLIČITE SUDBINE SEVERNOAFRIČKIH REŽIMA TOKOM ARAPSKIH PREVIRANJA 2010/2011¹

Marko Žilović
Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

SAŽETAK

Talas protesta zahvatio je 2010/2011. većinu država Bliskog Istoka i Severne Afrike, ali su se intenzitet, tok i ishodi protesta značajno razlikovali. Četiri severnoafrička slučaja razmatrana u članku ilustruju tri glavna ishoda – smena režima u Tunisu i Egiptu, građanski rat u Libiji, postojanost režima u Alžiru. Oslanjajući se na literature o političkim režimima i o politici suprotstavljanja, pokazujem da se ove varijacije mogu objasniti kombinacijom tri faktora: a) različitim strategijama učvršćivanja kohezije režimskih koalicija b) s njima delimično povezanim razlikama u organizacionoj snazi režima c) visokom neizvesnošću karakterističnom za periode masovne političke mobilizacije. Iako poslednji faktor uključuje element neodređenosti u objašnjenje, to nije mana, već nužna posledica činjenice da je politika stvar praktičnog delovanja koje se ne može i ne treba sasvim svesti na naknadne teorijske dedukcije.

KLJUČNE REČI: autoritarni režimi, protesti, kohezija, organizacija, mobilizacija, Severna Afrika, Bliski Istok, Arapsko proleće.

Talas protesta protiv nedemokratskih režima zahvatio je 2010/2011 većinu država Bliskog Istoka i Severne Afrike (BISA). Arogancija vlastodržaca, korupcija, policijska brutalnost, visoke stope nezaposlenosti i manjak stambenog prostora bile su pritužbe koje su učesnici protesta

1 Autor se zahvaljuje Nebojši Vladislavljeviću, Filipu Ejdsusu, Ivanu Kostiću i Rastku Popoviću na dragocenim komentarima na prethodne verzije članka.

najčešće iznosili. Značajni rast cena hrane i goriva u predvečerje protestnog talasa proizveo je dodatno ogorčenje. Pored prepoznavanja sličnih problema, solidarnost među učesnicima protesta rađala se i iz identifikacije sa arapskom nacijom koja deli zajednički jezik i viševekovnu kulturnu i političku isprepletenost. U prethodnoj deceniji, raširena upotreba interneta i sveprisutnost satelitskih televizijskih kanala poput Al-Džazire osnažili su razmenu unutar jedinstvene arapske javnosti (Lynch 2006). Ceo region je u zimu 2010/11. simultano pratio i reagovao na iste izveštaje o događajima koji su se u njemu odigravali. Inicijativa je bila lokalna, ali su organizatori i učesnici protesta nalazili inspiraciju u delovanju i u uspesima demonstranata u drugim arapskim zemljama. Tok protesta u jednoj zemlji često je imao direktan uticaj na tok protesta u drugim zemljama. Protestni repertoar je, makar u početku bio sličan u svim zemljama. Svuda su demonstranti usvojili praksu okupiranja centralnih gradskih trgova, kao i praksu održavanja najvećih protesta petkom, budući da tog dana po tradiciji najveći broj vernika već napušta svoje kuće zarad sedmične molitve u džamijama. Demonstranti su jedni od drugih preuzimali slogane, poput onog koji se prvi put čuo u Tunisu – *narod hoće da sruši režim*.

Taj cilj je u prva dva meseca ostvaren u Tunisu i Egiptu, gde je kombinacija mirnih protesta i uličnih sukoba sa policijom primorala višedecenijske vladare na povlačenje nakon što im je vojska uskratila podršku. Protestni talas se zatim proširio u skoro sve zemlje regiona, da bi u Jemenu, Libiji i Siriji oštra reakcija režima na prve proteste podelila vojne aparate i gurnula ove tri zemlje u građanske ratove. U senci ovih ratova protestni talas je u zemljama Persijskog zaliva, Jordanu, Alžiru i Maroku zaustavljen različitim kombinacijama represije, ograničenih političkih ustupaka i vanrednih socijalnih davanja. Kako objasniti ove razlike u toku i ishodu protestne mobilizacije u arapskim državama BISA regiona? Kako, uopšte, objasniti samu pojavu ovako snažnog talasa protesta u regionu čiju je singularnu vezanost za nedemokratske oblike vladavine politička nauka, kao i šira javnost, godinama pokušavala da objasni (Bellin 2004; Diamond 2010)? Deo odgovora na ova pitanja daću u ovom tekstu posmatranjem četiri severnoafrička slučaja – Alžira, Tunisa, Libije i Egipta – koji ilustruju tri tipična ishoda Arapskih previranja iz 2010/2011. Izostaviću Maroko, petu zemlju regiona, jer joj monarhijsko uređenje daje izvesne specifičnosti (POMEPS 2012). Na primer, cilj marokanskog režima dugo je bio da fragmentiše ceo partijski sistem zemlje kako bi monarh u njemu mogao da igra ulogu poslednjeg arbitra (Lust-Okar and Jamal 2002, 351). Ovo znatno komplikuju poređenje sa nemonarhijskim susedima u kojima su vladari različitim strategijama težili uspostavljanju organizacione hegemonije.

Pokazaću da se varijacije u toku i ishodu protesta u navedenim slučajevima mogu objasniti kombinacijom tri faktora: a) različitim strategijama učvršćivanja kohezije režimskih koalicija b) s njima delimično povezanim razlikama u organizacionoj snazi režima c) visokom neizvesnošću karakterističnom za periode masovne političke mobilizacije. Režimi zasnovani na snažnim političkim identitetima iskovanim u periodima dugotrajne oružane borbe u stanju su da kombinuju visoke nivoe kohezije i organizacione snage. U slučaju Alžira, nematerijalni izvori režimske kohezije dodatno su pojačani pristupom ekonomskoj renti od eksploatacije nafte i prirodnog gasa, što je kombinacija koja je režimu omogućila da relativno lako prebrodi kritični period Arapskih previranja. Režimi, poput tuniškog i egipatskog, čiji je primarni organizacioni princip institucionalizovana raspodela materijalnih dobara, mogu imati poteškoća da usklade koheziju i organizacionu snagu i skloni su patrimonijalnim tendencijama. Ovo ne mora ugroziti njihov opstanak u uobičajenim prilikama, ali ih čini ranjivijim u periodima masovne političke mobilizacije kada teško predvidiva mikrointerakcija demonstranata i represivnog aparata postaje glavna determinanta političkih ishoda. Sultanistički režimi u kojima vlada ekstremni patrimonijalizam poseduju ograničenu organizacionu snagu i krhku koheziju. Ako je režim uz to i rentijerski, kao što je bio slučaj sa Gadafijevom Libijom, ove manjkavosti mogu se delimično nadomestiti uz pomoć lojalnih pretorijanskih snaga za sprovođenje represije. No, oslanjanje na голу silu u kriznim trenucima čini režim ranjivim na promene vojnog odnosa snaga na terenu, koje mogu biti rezultat spoljne intervencije na strani pobunjenika, kao što je to bio slučaj u Libiji.

U prvom sledećem odeljku teksta rezimiram deo teorijskih uvida politoloških literatura o režimima i o politici suprotstavljanja (*contentious politics*). U naredna četiri odeljka pokazujem kako se iz perspektive ovih literatura može sagledati trajektorija protesta u ova četiri primarna slučaja. Očigledno prisustvo transnacionalne difuzije u Arapskim previranjima znači da i odgovor na pitanja o poreklu i varijacijama protestnog talasa mora poći od toga da je reč o jedinstvenom regionalnom makrofenomenu sastavljenom od niza isprepletenih mikroprocessa, a ne o skupu nezavisnih slučajeva. Zato ću smestiti ova četiri primarna slučaja u širi regionalni narativ u onoj meri u kojoj je on uticao na ishode u njima, ali i da bih pokazao kako su događaji u Tunisu, Egiptu, Libiji i Alžiru uticali na širu regionalnu dinamiku Arapskih previranja. S obzirom na značaj redosleda događaja u periodima masovne političke mobilizacije, u ovim odeljcima ću se služiti metodom praćenja procesa koja je naročito pogodna za osvetljavanje *uzročnog lanca mehanizama* (George and Bennet 2005). Tekst zaključujem kratkim osvrtom na dinamiku čitavog ciklusa Arapskih previranja i na još uvek živo nasleđe ovog perioda u BISA regionu.

1. REŽIMI I NJIHOVI PROTIVNICI

1.1. ORGANIZACIONA SNAGA I KOHEZIJA REŽIMA

Nedemokratski režimi retko kada opstaju na vlasti samo golom represijom. Obično uživaju određeni stepen legitimnosti zbog toga što zadovoljavaju važne interese makar nekih segmenata stanovništva. Kooptirane elite sa različitim socijalnim bazama čine deo režimske koalicije i unutar nje imaju kvazipredstavničku ulogu – zastupaju interese sopstvenih društvenih grupa, ali i pomažu režimu u kontroli ovih grupa. Kontrola ima dva vida – mobilizaciju podrške za režim, i nadzor i ometanje protivnika režima. Za oba vida kontrole nužna je infrastrukturna moć koja omogućava režimu „da proдре u društvo i nametne mu svoja pravila“ (Mann 1993, 59). Infrastrukturna moć se stiče kroz različite režimske organizacije kao što su vladajuće partije, sindikati, profesionalna udruženja, udruženja poslodavaca, omladine, žena, veterana, verske organizacije, kao i kroz represivni aparat i druge državne institucije koje režim kontroliše. Međutim, različite društvene grupe u režimskoj koaliciji uvek imaju neke suprotstavljene interese. Čak i bez uzimanja u obzir ličnih ambicija, nepoverenja i osvetoljubivosti među vodećim ljudima režima, suparništva iz društvene sfere se prenose i na odnose između različitih frakcija unutar režimske koalicije. Ako se odnosi zaoštre, nezadovoljni deo režimskih elita može otkazati poslušnost i uspostaviti taktičke koalicije sa grupama iz opozicionog miljea ili sa nezadovoljnim frakcijama u represivnom aparatu. Ukratko, organizaciona snaga režima slabi opoziciju i jača režim, ali samo ako režimi očuvaju unutrašnju koheziju svojih koalicija. U suprotnom, deo režimskih organizacionih struktura može se preokrenuti u mobilizaciono sredstvo vladarevih protivnika unutar režima, a ta vrsta podela među elitama često može dovesti i do urušavanja čitavog režima.

Različite strategije za kombinovanje organizacione snage i koalicione kohezije stoje na raspolaganju nedemokratskim vladarima. Strategija koja je u skorašnjoj literaturi dobila najviše pažnje (Magaloni and Kricheli 2010, 126-130) jeste davanje izvesne autonomije vladajućim partijama i drugim režimskim organizacijama u cilju institucionalizacije saradnje među elitama. Institucionalizacija ne znači da će elite biti u harmoničnim odnosima, već označava postojanje pravila i foruma kroz koje frakcionaški sukobi postaju razrešivi bez posezanja za nasiljem ili za spoljnim saveznicima. Na primer, režimske partije uvećavaju koheziju režimske koalicije tako što unose izvesnu predvidivost u raspodelu funkcija i drugih materijalnih resursa među elitama. Ovo umanjuje opasnost od kaprica najviših lidera i produžava horizont saradnje jer svim frakcijama ostavlja nadu da će u sledećoj rundi raspodele proći bolje, pogotovu ako se i same istaknu u partijskom radu. Tako elite dobijaju primarni interes da ostanu unutar

foruma u kome mogu zastupati sve druge svoje interese, umesto da rizikuju potpuno isključenje iz procesa odlučivanja napuštajući partiju i režim (Brownlee 2007, 12).

Strategija instucionalizovane distribucije materijalnih dobara lojalnim elitama, međutim, ne čini se pouzdanom u kriznim vremenima (Slater 2010, 47-50; Levitsky and Way 2012). Materijalna dobra su uglavnom ograničena, pa borba za njihovu raspodelu neizbežno proizvodi dobitnike i gubitnike. Ako u uobičajenim okolnostima elite ostaju unutar koalicije prvenstveno zarad očekivanja buduće materijalne koristi, onda ih isti motiv može voditi suprotnom ponašanju u periodima ekonomske krize, unutrašnjih ili spoljnih izazova opstanku režima. Ovaj problem je, očigledno, manje izražen u rentijerskim režimima koji se ređe suočavaju sa fiskalnim krizama usled posedovanja stabilnih „nezarađenih“ izvora prihoda, kao što su prihodi od eksploatacije nafte i prirodnog gasa. Njihova eksploatacija zahteva minimalni angažman radne snage, a prihodi koje donosi znatno su viši nego prihodi od alternativnih privrednih delatnosti i daju se relativno lako monopolizovati (Dunning 2008, 40). Rentijerski režimi mogu sebi da dozvole i manje efikasan, neinstucionalizovani sistem „podmazivanja“ režimske koalicije budući da ekonomska renta stvara teško otklonjivu neravnotežu moći u korist režima, omogućava kupovinu socijalnog mira, kooptaciju protivnika i izgradnju snažnog i lojalnog represivnog aparata kojim se mogu nadgledati i protivnici i saveznici vladara (Ross 2001).

Kada je reč o režimima sa ograničenijim fiskalnim resursima, veću postojanost u kriznim periodima obično pokazuju oni koji poseduju i neke nematerijalne izvore solidarnosti. U takve izvore spadaju „identiteti, norme i organizacione strukture iskovane tokom perioda mukotrpane, nasilne i ideološki motivisane borbe“ (Levitsky and Way 2012, 870-72) ili etnički i verski identiteti u kontekstu izrazito zaoštrenih identitetskih podela usled istorije etničkog ili verskog nasilja. U nasilnim periodima istorije prevladavaju organizacije koje razvijaju odlike kao što su konspirativnost, disciplina i odlučnost. One obično zadržavaju te odlike i kada se nađu na vlasti u mirnodopskom periodu, naročito dok režim predvodi generacija koja je iznela period nasilne borbe, generacija iz koje se često izdvaja grupa lidera sa snažnim istorijskim legitimitetom i ličnom harizmom. Represivni aparat u ovim režimima obično izrasta direktno iz oružane borbe, a i sami režimi su često delimično militarizovani. Oni se manje kolebaju da pribegnu i oštroj represiji ako je ona potrebna da se zaštite tekovine ranijih pobeda. Na kraju, periodi masovnog političkog nasilja snažno oblikuju političke identitete velikog broja običnih ljudi i služe kao istorijski osnov legitimizacije režima. Identiteti iskovani u nasilnim periodima istorije neretko opstaju i kroz više pokoljenja jedne porodice, a njihovo napuštanje

ume da donese odijum izdaje (Balcells 2012). Sve ovo ne znači da će odnosi između elita u ovakvim režimima biti uvek skladni, ali znači da su takvi režimi često u stanju da kombinuju ekstenzivno organizacionu snagu sa visokom kohezijom u sudaru sa protivnicima režima.

Iz različitih razloga mnogi vladari se odlučuju za četvrtu strategiju – umanjivanje moći i autonomije režimskih institucija jačanjem patrimonijalnih elemenata režima. Ovo umanjuje sposobnost režima da preko lojalnih elita mobilise i kontroliše društvo, ali i lišava potencijalne izazivače mobilizacionih resursa koje bi mogli da okrenu protiv režima. U meri u kojoj budućnost režimskih elita počne da zavisi od lične lojalnosti vladaru, elite gube podsticaj da unutar režima zastupaju interese širih društvenih grupa, ali i gube potencijalno uporište u tim grupama. Važnost patrimonijalizma u različitim režimima i periodima varira, pa se tendencija ka personalizaciji vlasti može razviti i u režimima koji su nekada imali široku podršku i snažne organizacije. Jačanje vladareve samovolje pretvara institucionalne garancije date režimskim elitama u puku formu, a partijske, sindikalne i ostale organizacije za mobilizaciju i kontrolu društva postaju prazne ljuštore u kojima je za većinu ljudi učešće, u najboljem slučaju, ritualno. U slučajevima u kojima lična lojalnost postane skoro isključivi organizacioni princip režima, opravdano je govoriti o posebnom sultanističkom tipu nedemokratskog režima (Linc i Stepan 1998, 77-81). Patrimonijalizam obično vodi većem oslanjanju na represivni aparat od koga se očekuje da nadomesti inače ograničenu infrastrukturnu moć režima. Naravno, i najrepresivnijim režimima ostaje da se nose sa zadatkom zadržavanja lojalnosti samog represivnog aparata kroz različite strategije osiguranja od pučeva (Quinlivan 1999, Silverman 2012).

Izbor između elemenata ove četiri strategije usklađivanja kohezije i organizacione snage nikada se ne događa u vakuumu. Na njega utiče čitav niz strukturnih faktora kao što su ekonomska i etnička struktura zemlje, međunarodni položaj države i specifičnosti njenog istorijskog nasleđa, a naročito nasleđe prethodnih epizoda masovne političke mobilizacije. Ove faktore nazivam strukturnim jer nedemokratski vladari na njih obično ne mogu značajnije uticati u kratkom vremenskom periodu. Međutim, odabrana strategija nije ni samo puki odraz strukturnih okolnosti. Nju oblikuje i niz kratkoročnih političkih kalkulacija, kao i različite sposobnosti, naklonosti i namere vladara. Na primer, prisustvo naftnog bogatstva u Alžiru i u Libiji predstavljalo je strukturni faktor koji je iskorišćen za cementiranje vrlo različitih režimskih koalicija – relativno inkluzivnog i organizaciono kohezivnog autoritarnog režima u Alžiru, i represivnog ali organizaciono slabog sultanističkog režima u Libiji. Važan, ali nikako i jedini, faktor žilavosti sirijskog režima jeste solidarnost među pripadnicima manjinske alavitske denominacije Islama koji čine oko 10%

stanovništva. Ali važnost ovog faktora posledica je strategije koju je u određenom političkom kontekstu svesno odabrao Hafez al-Asad, a nastavio njegov sin Bašar (Bar 2006, 393-93). Nasuprot tome, kabilski identitet u Alžiru nikada nije postao organizaciono važan za režim, uprkos tome što su mnogi lideri antikolonijalnog pokreta otpora i kasnijeg režima pripadali ovoj grupi koja takođe čini oko 10% stanovništva. Štaviše, u poslednjoj deceniji, kabilske socijalne mreže poslužile su kao mobilizacione strukture za neke opozicione grupe.

1.2. DISRUPTIVNI POTENCIJAL PROTESTA

U zavisnosti od odabrane režimske strategije, nastaju različiti tipovi nedemokratskih režima, a specifične tačke snage i slabosti režima istovremeno snažno oblikuju i strukturu prilika za različite oblike opozicionog delovanja. (Linc i Stepan 1998, 82-107; Tarrow 2011, 175-180). Na taj način režimske specifičnosti značajno usmeravaju političke ishode, ali nisu za njih sasvim determinišuće. Politika je stvar praktičnog delovanja, a ne deduktivnog teorijskog izvođenja, pa zbog toga u njoj postoji prostor za neočekivano, prostor za *događaje*, koji su po definiciji nepredvidivi i za posmatrača i za učesnike. Kao što ni u fudbalu ne pobeđuje uvek tim sa skupljim igračima i boljim trenerom, tako ni u političkim borbama nije moguće teorijski predvideti da će uvek prevagnuti strana sa najviše resursa. Dostupne resurse je potrebno upotrebiti u pravom trenutku i na pravi način, a u razdobljima masovne protestne mobilizacije disruptivni potencijal protesta unosi visoku neizvesnost i znatno uvećava značaj mikrointerakcije demonstranata i režima koja može proizvesti različite ishode (Tarrow 2011, 201).

U onoj meri u kojoj režim sačuva organizacionu snagu i koheziju režimske koalicije i oteža delovanje opozicionih organizacija, smanjuju se prilike za protestno delovanje. Ipak, nemogućnost slobodnog iskazivanja političkih stavova pod nedemokratskim režimima pod izvesnim uslovima postaje mač sa dve oštrice. Zbog visoke cene neslaganja u nedemokratskim režimima većina građana bira strategiju „falsifikacije preferencija“, to jest čak i oni koji se privatno ne slažu sa režimom, nisu spremni da javno istupaju protiv njega. Ovo i režimskim i opozicionim elitama otežava procenu stvarnog odnosa snaga. Tek kada neki krupan događaj razotkrije razmere nezadovoljstva, odjednom je veliki broj ljudi ohrabren da javno iskaže svoje nezadovoljstvo. (Kuran 1995). Svaki primer javnog protesta koji režim ne uspe da uguši može da proizvede uvećana očekivanja i novu mobilizaciju na strani opozicionog pokreta. Štaviše, do sličnog multiplikacijskog efekta može doći i usled pravljenja paralela sa uspešnim primerima protestne mobilizacije pod drugim režimima koji se smatraju uporedivim usled „zajedničke istorije, kulturnih afiniteta, ili usled prepoznavanja

sličnih oblika dominacije“ (Beissinger 2007, 263). Opozicioni aktivisti često pokušavaju da iskoriste ove momente tako što svesno i namerno oponašaju načine delovanja aktera iz drugih sredina, pozajmljuju njihovih način organizovanja, njihove repertoare suprotstavljanja i njihove načine predstavljanja političkih okolnosti.

Čak i najtotalitarniji sistemi tolerišu neke oaze društvenog ili političkog pluralizma, zato što nemaju kapacitete da neprestano nadgledaju svaku društvenu interakciju, i zato što nekada deo režimskih elita ima interes da toleriše njihovo postojanje. Međutim, ovakva opozicija sigurno će patiti od fragmentisanosti i manjka organizacione snage kojom bi usmeravala proteste, ili može zbog svoje socijalne izolovanosti imati čak problema i da ispravno proceni trenutak za stupanje u akciju. Da bi iz amorfnog društvenog nezadovoljstva nastao snažan protestni pokret potrebni su konkretni kolektivni akteri sposobni da pripremaju, usmeravaju i održavaju proteste, kao i da artikulišu protestne zahteve i da eventualno pregovaraju sa režimom. Organizovanje ovakvih opozicionih aktera je relativno dugoročan i skup proces, naročito u zatvorenim i represivnim režimima. Potrebno je mobilisati i organizovati aktiviste, pružiti im priliku da steknu iskustvo, da se među njima razvije solidarnost i lojalnost organizaciji, potrebno je raspolagati finansijskim i logističkim resursima, a za svo to vreme i odolevati pritiscima režima. Kada protestni talas pogodi zemlju u kojoj su makar neki od ovih zadataka već obavljani, režim će se susresti sa ozbiljnijim izazovom jer će na opozicionoj strani postojati organizovani akteri sposobni da mobilišu veliki broj demonstranata, da usmeravaju tok protesta i zadrže ljude na ulici čak i uprkos određenom nivou početne režimske represije.

Kada je režim prinuđen na otvorenu represiju učesnika u masovnom protestu, reakcija pripadnika represivnog aparata obično predstavlja najneposredniju determinantu ishoda koje će protestni talas proizvesti. Režimi u BISA regionu odolevali su decenijama mnogim unutrašnjim reformskim pritiscima između ostalog i zahvaljujući tome što su posedovali robusne represivne aparate, sposobne i spremne da suzbiju disidentske aktivnosti (Bellin 2004). Položaj represivnog aparata pod režimom igra važnu ulogu u tome kako će se agencije prinude poneti pod širokim pritiskom sa ulice. Neke strategije kontrole – produbljivanje surevnjivosti među različitim granama represivnog aparata ili materijalno slabljenje vojske – mogu biti korisni načini da se režimi zaštite od pučeva, ali mogu i umanjiti zainteresovanost represivnog aparata da brani režim u trenucima krize. Međutim, ni strategija kontrole zasnovane na favorizovanju pripadnika represivnog aparata ne pruža pune garancije režimu. Kao što obični građani u kriznim trenucima moraju pod pritiskom događaja, neproverenih glasina, u vremenskoj stisci i sa povišenim emocijama da donose sudbonosne odluke (Kurzman

2004, 169-170), tako i režimske elite, pa i pripadnici represivnog aparata, pod sličnim uslovima moraju da se suoče sa sopstvenim podeljenim lojalnostima i sa evaluacijom posledica odluke da ostanu uz režim ili prebegnu na drugu stranu. Kontinuirana represija masovnih i upornih protesta delegetimizuje režim, privlači međunarodnu osudu i zaoštava unutarrežimske podele između zagovornika koncesija i nastavka represije. Zato ako je opozicioni izazov zasnovan na masovnoj mobilizaciji, nastaje visoka neizvesnost u kojoj i mala oklevanja ili nekoliko ishitreno ispaljenih metaka mogu proizvesti velike posledice i dovesti do smene ili do podele režima tamo gde je ranije malo šta ukazivalo na te mogućnosti.

2. POČETAK TALASA I SMENA REŽIMA U TUNISU

Ono što će postati regionalni talas protesta započelo je u Tunisu koji je „dugo smatran arapskom zemljom sa najboljim obrazovnim sistemom, brojnom srednjom klasom i najorganizovanijim radničkim pokretom“ (Anderson 2011, 3). Relativno visok stepen društvene modernizacije, pratila je i relativno uspešna privreda usmerena na turizam i izvoz u Evropu. Uprkos tim donekle povoljnim strukturnim uslovima za demokratizaciju (Lipset 1959), tuniški autoritarni režim je represivnim merama uspešno marginalizovao ostrva političkog i društvenog pluralizma. Jake patrimonijalne tendencije u posledjoj deceniji Ben Alijeve vladavine, međutim, oslabile su infrastrukturnu moć nekada snažnih organizacija poput režimske partije i državnog sindikata. Opozicione mreže su uspele da kolonizuju niže ešalone tuniškog sindikalnog pokreta i da u povoljnom trenutku iskoriste njihove mobilizacione kapacitete protiv režima. Pod pritiskom sa ulice, dugo godina zapostavljena, tuniška vojska odbila je da stane u odbranu Ben Alijevog režima.

Početnu varnicu predstavljalo je potez dvadesetsedmogodišnjeg Muha-meda Buazizija koji se 17. decembra 2010. godine spalio ispred zgrade opštine u provincijskom gradiću Sidi Buzid u očajničkom protestu zbog toga što mu je prethodnog dana policijska patrola uz grubo ophođenje zaplenila robu sa tezge. Incident je bio razlog za okupljanje nekoliko stotina demonstiranata sastavljenih od Buazizijeve rodbine, prijatelja i ogorčenih meštana. Iste nedelje protesti su počeli i u susednim mestima, a posle sedam dana protesta policija je upotrebila bojevu municiju, ubivši dvoje demonstiranata (ICG 2011a, 3-5). Dramatični razvoj događaja bio je delimično spontani izliv gneva zbog Buazizijeve sudbine s kojom su mnogi mogli da se identifikuju, ali su protesti rano dobili i eksplicitni politički sadržaj zahvaljujući mreži iskusnih lokalnih organizatora iz najvećeg tuniškog sindikata (UGTT). Kako je jedan od njih opisao:

„Shvatili smo da Tunis ključa, da marginalizovana područja samo čekaju varnicu. Ova pobuna nema vođu, ali svuda postoje lokalne vođe, često sindikalisti. Nekada bismo sami organizovali proteste, a nekada bismo se jedinstavno pridružili postojećim protestima i politizovali ih. Započeli bismo sa izvikivanjem slogana koji su ciljali na režim, a ne na socio-ekonomske probleme“ (ICG 2011a, 4).

Nije slučajno da su članovi UGTT iz redova školskih nastavnika, zdravstvenih radnika i poštara bili rani organizatori protesta. Osnovan 1946. godine, kao sindikalno krilo antikolonijalnog pokreta iz koga se po sticanju nezavisnosti razvio i tuniški autoritarni režim, UGTT je dugo igrao važnu ulogu u političkom i ekonomskom životu zemlje. Sindikat je bio važno oruđe režimske kontrole radništva, ali je povremeno delovao i kao autonomni činilac u unutarrežimskim previranjima, naročito nakon što se početkom 1970-ih režim okrenuo tržišnom konceptu privrede. Protestni potencijal sindikata zainteresovao je tokom 1980-ih islamistički pokret koji je zatim organizovao kampanju infiltracije lokalnih i regionalnih sindikalnih struktura (Alexander 2000, 472-76), što je i u 2000-im godinama od nekih sindikalnih podružnica činilo opozicioni bastion (ICG 2011a, 2).

Zine al-Abidin Ben Ali postao je predsednik Tunisa 1987. godine, kada je ubedio uski krug režimskih insajdera da ostarelog doživotnog predsednika Habiba Burgibu proglase zdravstveno nesposobnim za obavljanje funkcije. Nada u dolazak dugo obećavane demokratije izneverana je već na izborima 1989. godine kada glavnoj opozicionoj grupaciji, islamističkoj Hizb en-Nahda (Partija preporoda), ponovo nije dozvoljeno da slobodno učestvuje na izborima. Repertoar političke represije pod Ben Alijem je uključivao „praćenje, prislušivanje, fabrikovanje video zapisa, pretnje članovima porodice, konfiskacije pasoša, prebijanje, pa čak i ubistva“ (Alexander 1997, 35-36). Aktivisti glavnih opozicionih stranaka bili su prinuđeni da deluju iz egzila ili potajno u nekoj vrsti ilegale. Zahvaljujući ovome, ali i zahvaljujući dozi istorijske i ekonomske legitimnosti, vladajući Demokratski republikanski pokret (RDC) je dominantno pobeđivao na svim izborima. Pored opozicionog izazova, Ben Ali je morao da vodi računa i o rekonfiguraciji odnosa u režimskoj koaliciji. Za razliku od antikolonijalnog lidera Burgibe koji je neumorno obilazio svaki kutak Tunisa, Ben Ali, koji je karijeru izgradio kao šef obaveštajne službe i ministar unutrašnjih poslova koji se kasno priključio partijskom radu. Zbog toga nije u početku imao duboku podršku u partiji i drugim režimskim organizacijama. Kako bi učvrstio svoju poziciju Ben Ali se trudio da umanja autonomiju režimskih organizacija birajući za važne funkcije nepolitička lica, često rotirajući pozicije, i lično učestvujući u detaljima vladine politike. Obnovljena kampanja privatizacije 1990-ih godina donela je izvesni privredni rast, ali je bila i deo taktike

umanjivanja uticaja sindikata, i kreranja nove privredne elite povezane sa predsedničkom palatom. Ben Alijeva taktika omogućila mu je da vremenom konsoliduje kontrolu nad partijom i sindikatom, ali po cenu njihovog organizacionog slabljenja (Alexander 1997, 37-38; ICG 2011, 9).

Tuniška izvozno orijentisana privreda koncentrisana je u priobalnom pojasu, pa je u klimatski manje gostoljubivoj unutrašnjosti češće dolazilo do socio-ekonomskih protesta. Krajem 2010. godine, međutim, upotreba policijske represije imala je kontraefekat. U premeštanju protesta u glavni grad važnu ulogu imala je tuniška advokatska komora (ICG 2011a, 5), još jedno višegodišnje ostrvo društvenog pluralizma (Gobe 2010). Pod pritiskom rastućih protesta i izveštaja o novim žrtvama policijskih intervencija, nacionalno vođstvo UGTT okrenulo je leđa režimu početkom januara. Isprva su sindikalisti iz glavnog grada pokušali da umire situaciju, ali do promene dolazi u strahu da nacionalni sindikalni lideri ne ostanu sasvim marginalizovani od strane regionalnih podružnica. Generalni štrajk u celom Tunisu i velike demonstracije u glavnom gradu zakazane su za 12. januar, kada su se protestima pridružili i neki poslodavci, ističući nezadovoljstvo zbog sistemskog favorizovanja poslovnih krugova bliskih Ben Aliju (ICG 2011a, 5-6).

Na sastanku u predsedničkoj palati 10. januara vojni generali odbili su da primaju naređenja od šefa pretorijanske Predsedničke garde. Još od neuspešnog vojnog puča 1962. godine, Burgiba je počeo da umanjuje uticaj vojske. Ben Ali je u strahu od vojnog udara podvrgavao vojni vrh povremenim čistkama, a vojni budžeti ostali su relativno niski (Silverman 2012, 20-21, ICG 2011a, 11). Strategija namernog slabljenja vojske jeste zaštitila Ben Alijev režim od vojnih udara, ali je oficirima i običnim vojnicima ostavila malo razloga da podupiru režim po cenu pucanja na demonstrante. Umesto toga vojska je na dan generalnog štrajka izašla da razdvoji demonstrante i snage lojalne režimu, da bi ubrzo generalštab počeo i da izdaje saopštenja podrške revoluciji. Pod pritiskom s ulice i bez podrške vojske, Ben Ali se 14. januara sa porodicom ukrcao u avion za Saudijsku Arabiju. Veliki deo opozicije, uključujući i predstavnike Sindikata i islamističke partije en-Nahda koja je obnavljala rad nastavio je da vrši pritisak na prelaznu vladu preko ulice. Kontinuirani protesti su primorali prelaznu vladu da legalizuje en-Nahdu, zabrani rad RCD, suspenduje ustav i zakaže izbore za ustavotvornu skupštinu. U oktobru 2011. godine, en-Nahda je sa oko 37% glasova postala najveća stranka u ustavotvornoj skupštini.

3. SMENA REŽIMA U EGIPTU I PRVA PRELOMNA TAČKA TALASA

Egipatski režim bio je s dosta razloga smatran modelom postojanog autoritarizma sa jakom hegemonom partijom koja je kontrolisala razgranatu

mrežu ekonomskog klijentelizma i jak represivni aparat (Brownlee 2007, Blydes 2011, 48-63). Ipak, od ranih 2000-ih u Egiptu je organizovan ranije nezamisliv broj protesta sa ograničenim lokalnim ili socio-ekonomskim zahtevima koji su proizveli znatno slobodniju klimu u medijima. Politički angažman Mubarakovog sina Gamala – koga je grupa u javnosti omraženih tajkuna želela da vidi kao sledećeg stanara predsedničke palate – davao je režimu neke patrimonijalne elemente, mada su oni bili daleko manje izraženi nego u Tunisu. Uprkos tome, nije bilo uočljivih znakova da režim značajno gubi na koheziji ili organizacionoj snazi koju je demonstrirao redovno beležeći ubedljive pobeđe na parlamentarnim i predsedničkim izborima. Decenija protestnog delovanja širom Egipta, međutim, proizvela je značajne mobilizacione kapacitete na opozicionoj strani. Iako ovi raznorodni akteri nisu mogli da pronađu način da se na izborima organizovanije suprotstave režimu, na krilima vesti o zapanjujućem tuniškom uspehu uspeli su da koordiniraju svoje delovanje i da tokom četiri presudna dana izdrže u teškim uličnim borbama sa policijskim snagama. To je najzad proizvelo podele unutar režimske koalicije, primoravši egipatsku vojsku da žrtvuje Mubarake i krene da traži način da zaštiti svoje korporativne interese u novoj političkoj realnosti stvorenoj snagom i širinom opozicionog izazova. Pad režima u daleko najmnogoljudnijoj i tradicionalno vodećoj zemlji arapskog sveta bio je prasak koji je doveo do naglog širenja protestnog talasa širom regiona.

Sredinom januara, dok su pristizale dramatične vesti iz Tunisa, makar sedmoro Egipćana pokušalo je samoubistvo samospaljivanjem (ICG 2011b, 2), a omladinski pokreti su održavali protest ispred tuniške ambasade (el-Ghobashy 2011a). Prelomni trenutak će, međutim, uslediti u utorak 25. januara, na Dan policije koji je režim te godine nepažljivo proglasio neradnim danom. Godine policijske represije, posebno slučaj 28-godišnjeg Halida Saida koga je šest meseci ranije nekoliko aleksandrijskih policajaca izvuklo iz internet kafea i pretuklo na smrt, usmerile su gnev javnosti ka policiji. I režim i opozicioni aktivisti, međutim, očekivali su da će 25. januar biti još jedna epizoda u dugotrajnoj rovovskoj borbi. Umesto toga taj dan je u Egiptu postao sinonim za revoluciju. Brojnost učesnika u protestima tog dana i njihova odlučnost u suprotstavljanju policijskim kordonima, suzavcu, i gumenim mecima iznenadili su sve. Tog dana pouku o širini i stepenu nezadovoljstva širom Egipta izvukli su i policija i organizatori protesta i egipatska javnost (el-Ghabashy 2011a). Na svim stranama su odmah počele pripreme za Dan mučenika i pritvorenih, kako su opozicioni aktivisti nazvali petak 28. januar.

Neformalnu protestnu koaliciju činilo je mnoštva do tada uglavnom izolovanih pokreta koji su sticali iskustvo u skoro deceniju dugom razdoblju ulične politike. Veliki skup u znak podrške Drugoj palestinskoj

Intifadi održan je krajem 2000. godine, a skupovi protesta protiv američke invazije na Irak 2003. godine. Jedan deo učesnika čak je otvoreno pozivao i na smenu Mubaraka (Brownlee 2007, 148). U obe prilike povod za proteste bili su događaji čiju javnu osudu nije mogao da ogłosi nelegitimnom ni jedan arapski režim, bez obzira što su isti ti režimi nastavili da uživaju bliske odnose sa SAD i da potihom saraduju sa Izraelom. Presedan su u narednim godinama počele da koriste različite grupe pa je godišnje širom zemlje organizovano i po nekoliko stotina protesta različite veličine i usmerenja (el-Ghobashy 2011b). Bili su to protesti na radnom mestu, protesti Kopta i sinajskih Beduina, protesti stanovnika pojedinih ulica ili naselja oko komunalnih pitanja, kao i politizovaniji protesti profesionalnih udruženja, omladinskih pokreta, političkih partija i kvazipolitičkih udruženja poput Muslimanskog bratstva (Blaydes 2011, 182-191; el-Ghobashy 2011a). Prostor za delovanje Bratstva smanjivan je ili povećavan u skladu sa taktičkim procenama režima, ali je ono ipak razvilo nacionalnu mrežu aktivista i simpatizera kakvu verovatno nije posedovala ni jedna druga nerezimska organizacija u BISA regionu (el-Ghobashy 2005, Blaydes 2011, 157-61).

Posle scena koje su se odigrale 25. januara, u pripreme novih protesta se uključilo i vođstvo Muslimanskog bratstva, prelomivši da zanemari režimska upozorenja, i da se priključi svojim mlađim aktivistima koji su već bili na ulici (ICG 2011b, 3-4). Izveštaji o sukobima širom zemlje pristizali su u petak 28. januara već od prepodneva. U tim sukobima lomilo se samopouzdanje Mubarakovog režima. Nakon više od pet časova sukoba policije i demonstranata na ulicama Kaira i drugih gradova policija je oko 17 časova dobila naređenje da se povuče jer je sve više policijskih stanica padalo u ruke demonstranata, a jedinice sa terena su izveštavale da ostaju bez suzavca i municije (el-Ghobashy 2011a). Euforični demonstranti su okupirali kairski Trg Tahrir i centre drugih gradova, a nešto posle ponoći Mubarak je u televizijskom obraćanju objavio da smenjuje vladu i da po prvi put u svojoj tridesetogodišnjoj vladavini imenuje potpredsednika – načelnika obaveštajne službe generala Omara Sulejmana. Istovremeno, veliki deo rukovodstva režimske partije podnosi ostavke, uključujući i Mubaraka mlađeg. U rano jutro vojni tenkovi su izašli na ulice Kaira, gde su ih demonstranti dočekali srdačnim uzvicima *Vojska! Narod! Jedna ruka!*

Policijske snage su se četiri dana lojalno borile za režim, postepeno eskalirajući metode represije. Iako policijski posao u Egiptu nije donosio ni prestiž niti visoka primanja, bio je primamljiv u kontekstu visoke nezaposlenosti među mladima. Naročito u pasivnijim krajevima poput Gornjeg Egipta, odakle je često regrutovan sastav jedinica za kontrolu demonstracija (ICG 2011b, 1). Suprotno tome, vojna služba u Egiptu uživa prestiž zbog svoje bliske povezanosti sa narativom o nacionalnom jedinstvu i

sticanju samostalnosti od postkolonijalnog mešetarenja velikih sila (Cook 2007, 28-31). Od vojnog udara protiv prozapadne monarhije 1952. godine, kada je na vlast došao harizmatični pukovnik Naser, predsednici Egipta dolazili su iz redova vojnih generala. Iako su predsednici Sadat i Mubarak ograničili ulogu vojnih lica u izvršnoj vlasti, vojska je nastavila da uživa široke ekonomske privilegije. Vojni budžeti u koje civilne vlasti nisu imale mnogo uvida bili su kontinuirano visoki, a na njih treba dodati i izdašnu američku finansijsku i tehnološku pomoć. I posle privatizacionog programa iz 1990-ih godina, vojska je nastavila da uživa privilegovani položaj u privrednim sektorima od poljoprivrede, preko industrije obuće, mineralne vode, građevine, do usluga kao što su telekomunikacije i turizam (Harb 2003, 285-86, Silverman 2012, 25-27).

Vojni vrh je ubrzo počeo da izdaje saopštenja u kojima podržava legitimne zahteve demonstranata, ali i da poziva na normalizaciju situacije. Mubarak je takođe pozvao na normalizaciju prilika i dijalog, obećavši da se neće kandidovati na predstojećim izborima. Plate nisu isplaćivane, snabdevanje osnovnim namirnicama je otežano funkcionisalo, i mnogi obični građani koji su simpatisali proteste počeli su da se pitaju ima li svrhe i potrebe i dalje demonstrirati da bi Mubarak otišao sa vlasti osam meseci ranije (ICG 2011b, 7-9). Međutim, šaroliko jezgro organizatora protesta slagalo se oko toga da bi popuštanjem uličnog pritiska režim mogao da ubrzo izvrda obećanja. Rečima jednog od aktivista:

„Ako sada oteramo Mubaraka, to znači da smo mi najmoćniji. Ako ga ne oteramo, znači da su oni najmoćniji. Obe strane razumeju ovo, i zato se obe strane tako snažno bore“ (ICG 2011b, 20)

Sa kamerama svetskih medija uprtim u šatore postavljene na Trg Tahrir, procena lidera protesta se pokazala kao ispravnom kada je 10. februara vojni vrh privoleo Mubaraka da podnese ostavku. Ubrzo je parlament raspušten, ustav suspendovan, a vojni dekreti dobili su zakonsku snagu (ICG 2011b, 13-14). Otpočeo je krivudavi put ka novom političkom sistemu putem pisanja novog ustava i nekoliko krugova parlamentarnih i predsedničkih izbora za na kojima je Bratstvo odnelo pobeđe. Kakvi će biti konačni obrisi egipatskog novog režima određiće interakcija vojnog vrha, Muslimanskog bratstva, radikalnijih islamističkih struja i fragmentisane neislamističke opozicije. I pored kontinuiranog političkog i ekonomskog uticaja vojske, radikalni raskid sa dosadašnjim režimom predstavlja činjenica da je vlast u zemlji preuzela organizacija koja se u opoziciji nalazila od svog osnivanja u danima borbe protiv britanskog postkolonijalnog uticaja između dva svetska rata, organizacija koja je formalno bila nelegalna od sukoba sa Naserom početkom 1950-ih do pada Mubaraka.

4. GRAĐANSKI RAT U LIBIJI I TRANSFORMACIJA TALASA

Egipatski protesti bili su u središtu pažnje regionalne i svetske javnosti zbog veličine zemlje, njenog važnog strateškog položaja i tradicionalno vodeće uloge u arapskom svetu. Kada su Egipćani proslavili Mubarakovo odstupanje 11. februara, regionalni talas mobilizacije dostigao je prvu prelomnu tačku. Protesti su u roku od nekoliko dana zapljusnuli skoro sve države regiona², izvešći na ulice veći broj ljudi tamo gde su protesti već trajali. Ipak, strukturno-institucionalni uslovi za proteste i smenu režima bili su u većini ovih država manje povoljni, ili makar toliko drugačiji da su protesti ubrzo krenuli znatno drugačijim tokom. Gadafijev sultanistički režim u Libiji je u pret hodnom periodu oštrom represijom suzbijao svaku organizovanu opoziciju oslanjajući se na pretorijanske jedinice i prihode od eksploatacije nafte i prirodnog gasa. Međutim, u kontekstu širih Arapskih previranja represija je proizvela kontraefekat, i dovela do podele vojnih struktura. S obzirom na relativno slabu borbenu snagu namerno zapostavljane libijske vojske, jedinice lojalne Gadafijevom ličnom režimu verovatno su mogle i ovaj izazov da prebrode golom silom da nije došlo do strane vojne intervencije.

Šest dana nakon Mubarakove ostavke, zakazan je prvi libijski protest koji je trebalo da se održi u Bengaziju, u istočnoj Libiji. Dan pre zakazanog protesta bezbednosne agencije uhapsile su jedan broj viđenijih lokalnih aktivista u Bengaziju, da bi iste večeri upotrebile bojevu municiju protiv manjeg broja onih koji su se okupili ispred zatvora kako bi zahtevali oslobađanje zatvorenih. U tom trenutku na stranu stanovništva prelaze lokalni garnizoni redovne libijske vojske. U roku od nekoliko dana, protivofanziva režima i rastuća podela u oružanim snagama transformisali su tok libijske protestne mobilizacije u građanski rat (Brahimi 2011, 606). Arapska i šira međunarodna javnost i dalje je posmatrala događaje u Libiji kao deo jedinstvenog regionalnog talasa protestne mobilizacije. Zato je početak vojne kampanje NATO, neuobičajeno, dobio podršku arapske javnosti, kao i podršku arapskih vlada otuđenih decenijama Gadafijeve avanturističke spoljne politike. U narednim mesecima vojna intervencija pomogla je labavoj koaliciji mesnih, islamističkih i berberskih pobunjenika da postignu vojni paritet sa režimskim snagama, a do kraja avgusta i da zauzmu prestonicu i preuzmu vlast u zemlji.

Nije slučajno da je baš Bengazi postao centar borbe protiv Gadafijeve vlasti. Tu su 2006. godine protesti protiv karikatura proroka Muhameda objavljenim u danskim novinama prerasli u proteste protiv Gadafija. Bengazi i ceo istok zemlje su se često žalili na ekonomsku diskriminaciju (Brahimi

2 Pregledan prikaz dinamike Arapskih previranja sa linkovima na korisne novinske članke o mnogim od prelomnih događaja može se naći u *The Guardian* (2012).

2011, 617). Dinastija Senusi koju je pukovnik Gadafi 1969. godine vojnim udarom zbacio sa vlasti imala uporište upravo u Bengaziju. Međutim, osim ovih izolovanih incidenata i pritužbi Gadafi nije tolerisao nikakav organizovani pluralizam – „od asocijacije trgovaca, do sportskih klubova, od bazara do kafea, režim je zatvorio institucije i mesta kroz koje bi ljudi mogli da se okupljaju izvan vladinog nadzora“ (Anderson 1986, 228). Nacionalizovana je privatna svojina, a nije bilo ni pokušaja industrijskog razvoja izvan državnog naftnog sektora koji je upošljavao samo oko 3% stanovništva (Brahimi 2011, 608-9). Najznačajniji organizovani oblik opozicije bio je radikalizovani islamistički pokret. Poslednji period njegovog intezivnijeg delovanja okončan je krajem 1990-ih vojnom pobedom režima, ali će se deo veterana ove borbe ponovo pojaviti u Libiji za vreme borbi 2011. godine.

Gadafijeva Libija bila je školski primer sultanističkog režima gde je moć počivala u neformalnoj mreži članova Gadafijeve porodice i favorizovanih plemena. Oni su kontrolisali najvažnije funkcije u političkoj, ekonomskoj i bezbednosnoj sferi i bili lično odani „bratu lideru“, koji sam nije imao formalnih funkcija u državi. Za funkcionisanje Gadafijog ličnog režima ilustrativno je stanje u bezbednosnom aparatu. Na početku svoje vladavine Gadafi je prebrodio tri pokušaja vojnih prevrata (1969, 1970 i 1975). Kako bi se osigurao od ove opasnosti, namerno je fragmentisao represivni aparat u mnoštvo zavađenih agencija, a redovnu vojsku oslabio čestim čistkama i premeštajima slabo plaćenih oficira. Zbog straha od mogućih zavera, visokim oficirima u različitim garnizonima bilo je dozvoljeno da međusobno komuniciraju samo pismima. Ovo je stvorilo decentralizovanu, neprofesionalnu i demotivisanu vojsku koja je imala malo razloga da se žrtvuje zarad opstanka Gadafijevog režima. Izuzetak su bile vojne i obavestajne jedinice popunjavane regrutima iz redova lojalnih plemena ili stranim plaćenicima i stavljene pod komandu Gadafijevih bliskig saradnika, poput njegovog sina Sadija ili zeta Abdulaha Senusija (Silverman 2012: 30-34). Uprkos prebezima iz jednog broja vojnih garnizona na stranu demonстранata, Gadafijeva strategija slabljenja vojske i oslanjanja na preto-rijanske jedinice bi verovatno bila delotvorna u gušenju pobune da francuski vazdušni udari 20. marta nisu sprečili pad pobunjenog Bengazija, i da u narednim mesecima ekstenzivno tumačenje mandata iz rezolucije SBUN nije omogućilo NATO da promeni balans vojne moći na terenu.

Nekoliko strukturnih faktora omogućilo je da sultanistički režim tako dugo i pouzdano zadrži kontrolu nad Libijom. Najpre, radi se o zemlji velikog prostranstva, ali sa tek nešto više od šest miliona stanovnika. Najveći deo zemlje prostire se Saharskom pustinjom, pa je stanovništvo zemlje uglavnom koncentrisano u uskom pojasu uz mediteranskobalnu obalu i dugački autoput koji povezuje istok i zapad zemlje. Relativna malobrojnost i koncentrisanost stanovništva umanjuje logističke troškove društvene kontrole, a

rentijerski karakter privrede obezbeđuje stalan priliv finansijskih resursa potrebnih za servisiranje personalizovane režimske koalicije. Stanovništvo je etnički podeljeno na Arape i manjinske Berbere, a obe grupe su dalje plemenski izdvojene. Plemenske strukture dugo su zadržale važnost usled kasnog opstanka beduinskog, nomadskog načina života, a nakon masovne urbanizacije u drugoj polovini 20. veka njihov značaj je opstao usled toga što ih je režim instrumentalizovao za kontrolu društva (Joffe 2011, 522; Brahimi 2011, 612-13). Isti strukturni uslovi – rentijerski karakter privrede i socijalna fragmentiranost društva – kao i veliki broj naoružanih lokalnih milicija izniklih iz građanskog rata – nastaviće da budu glavne prepreke u uspostavljanju demokratskog režima u Libiji.

Dok su tranzicije iz autoritarizma u Tunisu i Egiptu činile početne nesigurne korake, sezona arapskih protesta poprimala je sve zlokobnije obrise raspirivanjem građanskih ratova u Libiji, Jemenu i u Siriji. Najpre su su 14. marta vojne jedinice Saudijske Arabije pomogle sunitskoj monarhiji sićušnog Bahreina da beskompromisno uguši nenasilne i pretežno šiitske proteste. Četiri dana kasnije, jemenski režim je pokušao da uradi nešto slično otvarajući vatru na demonstrante ispred Univerziteta u Sani. Oko 50 demonstranata je poginulo, ali je incident ubrzo doveo do cepanja jemenske vojske i građanskog rata. Dva dana kasnije, i samo dan nakon što je Savet bezbednosti UN odobrio delovanje NATO u Libiji, sirijski režim odgovorio je oštrom represijom na relativno mali protestni skup u gradiću Dera. Neselektivno nasilje i ovde je proizvelo kontraefekat. U narednim nedeljama protesti u Siriji su se raširili i sve češće pretvarali u oružane sukobe sa snagama lojalnim režimu. Dve godine kasnije, građanski rat u Siriji i dalje traje. Ako je pad Mubaraka sredinom februara označio prvu prelomnu tačku u regionalnoj difuziji protesta, sredina marta označila je drugu prelomnu tačku posle koje je počela transformacija talasa u hladne i vruće ratne sukobe u kojima se prelamaju ne samo interesi opozicije i režima, već i interesi regionalnih i svetskih sila. U senci ovih ratova je čitav protestni talas počeo da posustaje u preostalim zemljama regiona.

5. POSTOJANOST REŽIMA U ALŽIRU I STIŠAVANJE TALASA

Nakon krvavog građanskog rata između režima i islamističkog pokreta tokom 1990-ih godina, alžirski autoritarni režim je uzeo relativno liberalizovano naličje. U poslednjoj deceniji ulični protesti sa ograničenim lokalnim zahtevima postali su česti u Alžiru, mada ne u onoj meri u kojoj je to slučaj bio u Egiptu. Iako vladajuća partija uživa brojne prednosti u izbornoj utakmici, tokom poslednje decenije više puta je morala da formira koalicije sa drugim strankama kako bi formirala parlamentarnu većinu.

Međutim, ovaj proces praćen je i dodatnim slabljenjem moći parlamenta i vlade u korist predsedničkog kabineta. Pored predsednika i partijskog rukovodstva, alžirska vojska zadržala je važnu političku i ekonomsku ulogu. Zasnovana na tradiciji oružane borbe za nezavisnost od Francuske od 1954. do 1962. godine, ojačana petro-rentom i sa ekstezivnom organizacionom strukturom, ova kohezivna vojno-politička elita uspela je i u toku zime 2010/2011. da obeshrabi i osujeti pokušaje fragmentisanih opozicionih krugova da iskoriste regionalni talas protesta.

Početni odjek tuniških događaja zapljusnuo je Alžir u januaru, kada je koincidirao sa naglim rastom cena osnovnih namirnica. Nezadovoljstvo se izrazilo serijom lokalnih nereda širom zemlje u periodu od 5. do 10. januara. Protesti su u tih nekoliko dana zahvatili neubičajeno veliki deo zemlje, međutim, učesnici nisu delovali usklađeno, niti su iz protesta proizašli jasni politički zahtevi (Roberts 2011). Protesti sa ograničenim lokalnim zahtevima nisu neobična pojava u skorašnjoj alžirskoj istoriji. Od kada su među kabilskim Berberima 2001. godine izbili protesti podstaknuti mešavinom socio-ekonomskih i etničkih zahteva (Werenfels 2007, 50-52), praksa lokalnih protesta se raširila kao najefektivnije sredstvo privlačenja pažnje vlasti. Međutim, za razliku od Egipta, raznovrsni protestni elementi u Alžiru nisu uspeali da koordiniraju svoje delovanje, niti da mu daju jasno političko usmerenje. Koordinacija i politizacija pokreta bila je otežana činjenicom da se većina etabliranih političkih partija ogradila od protesta, baš kao što su to učinili i najveća sindikalna organizacija i deo religijskog establišmenta. Režim je na januarske događaje brzo odgovorio socio-ekonomskim koncepcijama. Tako su neposredni ekonomski povodi nezadovoljstva ublaženi još pre pada Ben Alijevog režima u Tunisu, pa je zakasnela februarska inicijativa grupe manjih političkih stranaka i aktivista privukla ograničen broj učesnika. Ova šarolika opoziciona koalicija je za 12. februar, dan nakon Mubarakovog povlačenja, zakazala alžirski Dan gneva. Jake policijske snage, međutim, sprečile su okupljanje učesnika protesta u centru glavnog grada, a protesti zakazivani sedmično u toku februara i marta privlačili su više policijskih snaga nego demonстранata (Layachi 2011).

Većina komentatora smatra da je ovakav ishod posledica bolnih i svežih sećanja na građanski rat i nepokolebljivost vojske u odbrani režima tokom 1990-ih godina (Layachi 2011, Chomiak and Entelis 2011). Alžir je bio prva zemlja regiona koja je dozvolila održavanje višestranačkih izbora još krajem 1991. godine. Eksperiment se, međutim, pretvorio u građanski rat kada se između dva izborna kruga sastala grupa od šezdeset najviših oficira alžirske vojske i donela odluku da poništi rezultate glasanja, zabrani pobjednički Front islamskog spasa (FIS), i uvede vanredno stanje (Cook 2007, 17). Armija je u tome mogla da se osloni na snažnu partijsku organizaciju FLN, kao i na strahovanje relativno sekularizovanih Alžiraca od agresivne retorike nekih

lidera šarolike islamističke platforme. Pred vojnu intervenciju, državni sindikat i organizacije za promociju ženskih prava čak su održavali mitinge pozivajući vojsku da izvrši puč. Tek 2002. godine potpisana su primirja sa većinom oružanih islamističkih frakcija. Najpoznatiji lideri FIS pušteni su sledeće godine iz zatvora, ali je sama organizacija ostala zabranjena. Islamistički pokret ostao je fragmentisan, deo lidera prodružio se režimu, dok je drugi deo i dalje dovođen u vezu sa periodom tragičnog građanskog rata koji je odneo više od 100.000 života.

Generali su 1999. godine na strogo kontrolisanim predsedničkim izborima podržali kandidaturu iskusnog diplomate Abdelaziza Buteflike čiji su kasniji naponi oko sklapanja mira i usvajanja opšte amnestije dočekani sa širokim odobravanjem. Iako se deo starije garde režima povukao posle rata (Entelis 2011, 661), u samom vrhu režima i dalje se nalazi nekolicina pripadnika revolucionarne generacije. Moćnom vojnom službom bezbednosti još od 1990. godine rukovodi veteran rata za nezavisnost, general Muhamed Medijen. I sam predsednik Buteflika bio je u toku rata vojno lice i lični sekretar kasnijeg predsednika Alžira pukovnika Harija Bumedjena. Pored toga, makar među svojim pristalicama režim i dalje uživa značajnu dozu istorijskog legitimiteta zbog uloge FLN i njenih vojnih struktura u oslobađanju zemlje. Po sticanju nezavisnosti usledio je period visoke socijalne mobilnosti i relativno uspešne modernizacije zemlje pod predsednikom Bumedjenom. Model ekonomskog razvoja zasnovan na planskoj industrijalizaciji finansiranoj prihodima od izvoza nafte i prirodnog gasa ušao je u krizu 1980-ih godina, što je otvorilo prostor za islamistički izazov, ali je široka distribucija materijalnih dobara u prethodnom periodu znatno proširila socijalnu bazu režima. I u poslednjoj deceniji mlađi pripadnici režimske elite uglavnom dolaze iz ove socijalne baze. Stariji članovi njihovih porodica učestvovali su u antikolonijalnoj borbi ili u kasnijem radu režimske partije, ali među njima nema potomaka najistaknutijih ličnosti režima (Werenfels 2007, 84-85), što pokazuje da režimske organizaciju uistinu imaju priliku da relativno autonomno regrutuju, biraju i unapređuju kadrove.

Pored vladajućeg FLN, režimsku organizacionu strukturu čine i organizacija veterana rata za nezavisnost i njihovih potomaka, najveći i nekada jedini sindikat, kao i verske zadužbine i režimu lojalni imami (Werenfels 2007, 65-68; Lowi 2009, 141-42). Preko njih režim distribuirao ekonomske resurse, prikuplja podršku i nadgleda društvo. Izvoz prirodnih resursa donosi oko 90% spoljnog prihoda i olakšava finansiranje ove koalicije, naročito nakon 2001. godine i rasta cena nafte na svetskom tržištu. Istorijska legitimnost pruža snažne nematerijalne osnove režimske kohezije, a i sam predsednik Buteflika uživa relativnu popularnost zbog doprinosa okončanju ratnog nasilja. Veliki deo islamističke opozicije razbijen je u građanskom ratu ili kooptiran po njegovom okončanju. Svi su ovi faktori omogućili režimu

da relativno lako prebrodi poslednje izazove. Protesti su ipak rezultirali i jednim brojem političkih koncesija kao što je ukidanje vanrednog stanja uvedenog još 1992, koje je između ostalog uključivalo selektivno primenjivanu zabranu javnih okupljanja. U dve godine nakon neuspešnih protesta u Alžiru i dalje se održava relativno veliki broj malih, lokalnih protesta i štrajkova, ali se čini da nije došlo do suštinski nove političke dinamike. U maju 2012. godine FLN je u koaliciji sa sestrinskom partijom proglasio ubedljivu pobedu na parlamentarnim izborima.

Kako je regionalni talas mobilizacije napredovao, tako je na proteste pokretao građane u zemljama u kojima su preduslovi za uspeh bili slabiji usled snage nacionalnih režima i relativne slabosti i fragmentisanosti opozicionih krugova. Ni faktor iznenađenja više nije bio na strani demonstranata, pa su nedemokratski režimi u regionu na izazove počeli da reaguju brže. Tako su Saudijska Arabija i druge renitijerske moharhije Persijskog zaliva brzom akcijom umirile relativno male proteste rođene u drugoj polovini februara radeći još intenzivnije ono što i inače rade – izdašno obasipajući podanike novcem i oštro proganjajući protivnike (al-Rasheed 2012). Regionalne autokratije počele su aktivnije da saraduju pa je iz Persijskog zaliva ka monarsima u Jordanu i Maroku krenula značajna finansijska pomoć i poziv za uključivanje u rad Zalivskog saveta za saradnju (Lynch 2012, 131-32; *NYTimes* 2011). Ratna razaranja u Libiji i Siriji, kao i kontinuirana politička nestabilnost u Egiptu posle Mubaraka, pružili su arapskoj javnosti manje ohrabrujuću sliku budućnosti posle protesta, pa građani ponovo žele da čuju režimska obećanja o postepenim reformama i prednostima stabilnosti u još jednom turbulentnom periodu za region.

6. ZAKLJUČAK

Arapska previranja su tipičan primer transnacionalne difuzije protesta. Analize ovakvih epizoda u istoriji pokazale su da one slede cikličnu logiku talasa (Tarrow 2011, 195-214; Beissinger 2007). Isprva se primer širi polako, a onda kada dostigne jednu kritičnu tačku, tačku koja privlači pažnju i imaginaciju aktivista i alarmira nedemokratske vladare, protesti najednom eksplodiraju na nekoliko mesta. Ta tačka je u Arapskim previranjima dosegnuta u Egiptu padom Mubaraka, nakon četiri dana odlučne borbe demonstranata i policije i višenedeljnog rata nerava između demonstranata i vojske. Rodio se kratkotrajni optimizam da bi 2011. godina mogla da bude za BISA region ono što je 1989. godina bila za Istočnu Evropu. Međutim, rastegljivost koju proizvodi disruptivni potencijal protestnih događaja ima svoje granice, pa je u kasnijim fazama talasa bilo teško ponoviti tuniške i egipatske uspehe. Regionalni talas protesta u svakoj zemlji razbija se o

specifične strukturno-institucionalne grebene nedemokratskih režima. Ti su se grebeni pod naletima talasa tresli, preoblikovali, ali su na kraju tokove i ishode narodne mobilizacije usmeravali u različitim smerovima. Tako je niska kohezija Gadafijevog režima rezultirala podelom njegovog represivnog aparata, što je označilo početak građanskog rata između dve organizaciono slabe frakcije. Slični ishodi u Jemenu i naročito u Siriji predstavljali su drugu prelomnu tačku ciklusa. Usled ovih tragičnih iskustava, kao i zbog iskustava preranih i slabo organizovanih protesta protiv postojanih režima poput Alžirskog, primamljivost prethodnih primera je slabila. Prostor nedeterminisanosti se tako suzio, pa su strukturalno-institucionalne specifičnosti nacionalnih režima u roku od nekoliko meseci ponovo postale glavne odrednice političkog života u BISA regionu.

Ipak, i neuspešni periodi masovne političke mobilizacije ostavljaju tragove u vidu novih političkih organizacija, novih savezništava i rivalstava i preoblikovanih političkih identiteta. Dve godine kasnije posledice Arapskih previranja i dalje tinjaju u regionu. Kompleksni politički odnosi u Siriji, Iraku i Libanu uvukli su šiitski Iran s jedne i sunitsku Saudijsku Arabiju i njene zapadne saveznike sa druge strane u izuzetno riskantne hladne i vruće ratne sukobe. Geopolitičko rivalstvo ovih sila pretilo da doprinese urušavanju Bliskog Istoka u transnacionalni građanski rat između islamskih denominacija i suprotstavljenih pretendencija na primat u sunitском svetu. U verski homogenijim zemljama Severne Afrike kontinuirani lokalni protesti i štrajkovi, kao i povremena krupnija okupljanja na godišnjicama važnijih događaja iz zime 2010/11. doprinose novom duhu otvorenosti i iščekivanja. Ova politička užarenost celog regiona još će oblikovati putanje egipatske, tuniške i libijske tranzicije, kao što će i pred preostale nedemokratske režime regiona stavljati izazove koji ih u dogledno vreme mogu, ako ne urušiti, onda značajno transformisati.

CITIRANA LITERATURA

- Alexander, Christopher. 1997. „Back from the Democratic Brink: Authoritarianism and Civil Society in Tunisia“ *Middle East Report* 27, No. 205: 34-38.
- Alexander, Christopher. 2000. „Opportunities, Organizations and Ideas: Islamists and Workers in Tunisia and Algeria“ *International Journal of Middle East Studies* 32, No. 4: 465-490.
- al-Rasheed, Madawi. 2012. „No Saudi Spring – Anatomy of a Failed Revolution“ *Boston Review* (March/April), http://www.bostonreview.net/BR37.2/madawi_al-rasheed_arab_spring_saudi_arabia.php.
- Anderson, Lisa. 1986. „Quadhafi and his Opposition“ *Middle East Journal* 40, No. 2: 225-237.
- Anderson, Lisa. 2011. „Demystifying the Arab Spring: Parsing the Differences between Tunisia, Egypt and Libya“ *Foreign Affairs* 90, No. 3: 2-7.
- Balcells, Laia. 2012. „The Consequences of Victimization on Political Identities“ *Politics and Society* 40, No. 3: 311-347.
- Bar, Shmuel. 2006. „Bashar's Syria: The Regime and its Strategic Worldview“ *Comparative Strategy* 25, No. 5: 353-445.
- Beissinger, Mark. 2007. „Structure and Example in Modular Political Phenomena: The Diffusion of Bulldozer/Rose/Orange/Tulip Revolutions“ *Perspectives on Politics* 5, No. 2: 259-276.
- Bellin, Eva. 2004. „The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective“ *Comparative Politics* 36, No. 2: 139-157.
- Blaydes, Lisa. 2011. *Elections and Distributive Politics in Mubarak's Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brahimi, Alia. 2011. „Libya's Revolution“ *The Journal of North African Studies* 16, No. 4: 605-624.
- Brownlee, Jason. 2007. *Authoritarianism in an Age of Democratization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chomiak, Laryssa and John P. Entelis. 2011. „The Making of North Africa's Intifadas“ *Middle East Report* 41, No. 259, <http://www.merip.org/mer/mer259/making-north-africas-intifadas>.
- Cook, Steven. 2007. *Ruling But Not Governing: The Military and Political Development in Egypt, Algeria, and Turkey*. Baltimore, MD: John Hopkins University Press.
- Diamond, Larry. 2010. „Why Are There No Arab Democracies?“ *Journal of Democracy* 21, No. 1: 93-104.
- Dunning, Thad. 2008. *Crude Democracy: Natural Resource Wealth and Political Regimes*. Cambridge: Cambridge University Press.

- el-Ghobashy, Mona. 2005. „The Metamorphosis of the Egyptian Muslim Brothers“ *International Journal of Middle East Studies* 37, No. 3: 373-395.
- el-Ghobashy, Mona. 2011a. „The Praxis of the Egyptian Revolution“ *Middle East Report* 41, No. 258: 2-13.
- el-Ghobashy, Mona. 2011b. „Politics by Other Means: In Egypt, Street Protests Set the Agenda“ *Boston Review* (November/December), http://www.bostonreview.net/BR36.6/mona_el-ghobashy_egypt_revolution_tahrir_square.php.
- Entelis, John. 2011. „Algeria: Democracy Denied and Reviewed?“ *The Journal of North African Studies* 16, No. 4: 653-678.
- George, Alexander and Andrew Bennett. 2005. *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Gobe, Eric. 2010. „The Tunisian Bar to the Test of Authoritarianism: Professional and Political Movements in Ben Ali's Tunisia (1990-2007)“ *The Journal of North African Studies* 15, No. 3: 333-347.
- The Guardian. 2012. „Arab Spring: an interactive timeline of Middle East protest“ 5 January 2012, <http://www.guardian.co.uk/world/interactive/2011/mar/22/middle-east-protest-interactive-timeline>.
- Harb, Imad. 2003. „The Egypt Military in Politics: Disengagement or Accommodation“ *The Middle East Journal* 57, No. 2: 269-290.
- International Crisis Group. 2011a. „Popular Protest in North Africa and the Middle East (IV): Tunisia's Way“, Middle East/North Africa Report No. 106 – 28 April 2011.
- International Crisis Group. 2011b. „Popular Protest in North Africa and the Middle East (I): Egypt Victorious?“ Middle East/North Africa Report No. 101 – 24 February 2011.
- Joffe, George. 2011. „The Arab Spring in North Africa: origins and prospects“ *The Journal of North African Studies* 16, No. 4: 507-532.
- Kuran, Timur. 1995. „Now out of Never: The Element of Surprise in the East European Revolution of 1989“ *World Politics* 44, No. 1: 7-48.
- Kurzman, Charles. 2004. *The Unthinkable Revolution in Iran*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Layachi, Azzedine. 2011. „Algeria's Rebellion by Installments“ *Middle East Research and Information Project*, 12 March 2011, <http://www.merip.org/mero/mero031211>.
- Levitsky, Steven and Lucan Way. 2012. „Beyond Patronage: Violent Struggle, Ruling Party Cohesion and Authoritarian Durability“ *Perspectives on Politics* 10, No. 4: 869-89.
- Linc, Huan i Alfred Stepan. 1998. *Demokratska tranzicija i konsolidacija: Južna Evropa, Južna Amerika, i postkomunistička Evropa*. Beograd: Filip Višnjić.

- Lust-Okar, Ellen and Anamey Ahmad Jamal. 2002. „Rulers and rules: Reassessing the Influence of Regime Type on Electoral Law Formation“, *Comparative Political Studies* 35, No. 3: 337-66.
- Lynch, Marc. 2006. *Voices of the New Arab Public: Iraq, Al-Jazeera, and Middle East Politics Today*. New York, NY: Columbia University Press.
- Lynch, Marc. 2012. *The Arab Uprising: The Unfinished Revolutions of the New Middle East*. New York, NY: Public Affairs.
- Lipset, Seymour Martin. 1959. „Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy“ *American Political Science Review* 53, No. 1: 69-105.
- Lowi, Miriam. 2009. *Oil Wealth and the Poverty of Politics: Algeria Compared*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Magaloni, Beatriz and Ruth Kricheli. 2010. „Political Order and One-Party Rule“ *Annual Review of Political Science* 13: 123-143.
- Mann, Michael. 1986. *The Sources of Social Power, Volume I: A History of Power from the beginning to A.D. 1760*. Cambridge: Cambridge University Press.
- The New York Times. 2012. „Gulf Council Reaches Out to Morocco and Jordan“, 25 May 2011, <http://www.nytimes.com/2011/05/26/world/middleeast/26iht-M26-GCC.html>.
- POMEPS. 2012. „The Arab Monarchy Debate“, *POMEPS Briefings* 16 (December), http://pomeps.org/wp-content/uploads/2012/12/POMEPS_BriefBooklet16_Monarchies_web.pdf.
- Quinlivan, James. 1999. „Coup-Proofing: Its Practices and Consequences in the Middle East“ *International Security* 24, No. 2: 131-165.
- Roberts, Hugh. 2011. „Algeria's national 'protesta'“ *Foreign Policy*, 10 January 2011, http://mideast.foreignpolicy.com/posts/2011/01/09/algeria_s_national_protesta.
- Ross, Michael. 2001. „Does Oil Hinder Democracy“ *World Politics* 53, No. 3: 325-361.
- Silverman, Daniel. 2012. „The Arab Military in the Arab Spring: Agent of Continuity or Change? A comparative Analysis of Tunisia, Egypt, Libya, Syria“, APSA 2012 Annual Meeting, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2108802.
- Slater, Dan. 2010. *Ordering Power: Contentious Politics and Authoritarian Leviathans in Southeast Asia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tarrow, Sidney. 2011. *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Werenfels, Isabelle. 2007. *Managing Instability in Algeria: Elites and Political Change Since 1995*. London: Routledge.

SUMMARY

THE PEOPLE WANT TO BRING DOWN THE REGIME:
EXPLAINING TRAJECTORIES OF THE NORTH AFRICAN REGIMES
IN THE ARAB UPHEAVALS 2010/2011

The transnational protest wave that engulfed most of the countries of the Middle East and North Africa had significantly different intensity, took different trajectories, and produced different outcomes in different states. Four North-African cases discussed in the article illustrate three typical outcomes – fall of regimes in Tunisia and Egypt, civil war in Libya, and authoritarian durability in Algeria. Using the literatures on political regimes and on contentious politics I show that these variation can be explained through combined effect of three factors: (a) different strategies of preserving cohesion within the authoritarian coalitions; (b) partially interconnected differences in the organizational strength of the regimes; (c) high levels of uncertainty typical for the periods of mass political mobilization. Although the last factor includes a degree of indeterminacy into the explanation, this should not be seen as an analytical weakness, but rather as an inevitable consequence of the fact that politics is an area of practical action not entirely reducible to retrospective theoretical deductions.

KEY WORDS: authoritarian regimes, protests, cohesion, organization, mobilization, North Africa, Middle East, the Arab Spring.